

Cu privire la comportamentul funerar al culturii Sabatinovka.

Observații și completări pe marginea studiului

E. Sava, S. Agulnikov, *Contribuții noi la definirea ritului funerar de tip Sabatinovka.*

de

Ion Motzoi-Chicideanu

Descoperirilor mortuare Sabatinovka le-a fost acordată din nou atenție, foarte recent, într-o contribuție semnată de E. Sava și S. Agulnikov, care au încercat o examinare pentru o porțiune din arealul culturii, constituită din sudul Basarabiei, întregul Bugeac și din două fâșii înguste de pe malurile drept și stâng ale Nistrului inferior¹, folosind un destul de consistent stoc constituit din 662 de morminte. În bună măsură demersul autorilor a reușit să împrejmuiească oarecum problemele comportamentului/standardului funerar Sabatinovka, deși chiar din capul locului îl confundă, cu totul inadmisibil, cu noțiunea strictă de rit funerar², așa cum limpede se vede chiar din titlu! Însă cu aceasta încercarea celor doi specialiști de la Chișinău de abia începe să calce cu stângul, metodologic vorbind. Necunoscând conținutul exact al termenului, ca și al procedurilor statistico-combinatorii în sine³, le confundă și le înlocuiesc cu o statistică primară, de hambar, combinată cu o tipologie excesiv de ierarhizată a ceramicii descoperite în mormintele Sabatinovka. O altă lipsă este rezultatul dificultății de a deosebi - în lipsa unor elemente de inventar tipice - în destule cazuri, între mormintele Mnogovalikovaja și cele Sabatinovka, fapt ce i-a obligat pe autorii citați să includă în analiza lor și complexe funerare ce ar putea aparține grupei Mnogovalikovaja și pe care le consideră ca fiind "*complexe cu elemente eclecticice*", fapt care îndesește ceața ce le învăluie concluziile.

O surpriză neplăcută o constituie micul capitol intitulat "*Localizarea geografică*". Sava și Agulnikov se rezumă la o numerotare generală a acestor complexe mortuare provenind din "*circa 80 de tumuli care erau amplasați în împrejurimile a circa 55 de localități din zona de stepă a Republicii Moldova și a Ucrainei*", după care urmează o listă comprimată a localităților cu menționarea rapoartelor de săpătură, în locul unor discuții așteptate firesc privind raportul față de mediul înconjurător sau față de

¹E. Sava, S. Agulnikov, *Contribuții noi la definirea ritului funerar de tip Sabatinovka*, în vol. E. Sava (red.), *Interferențe culturale-cronologice în spațiul nord-pontic*, Chișinău 2003, p. 113-138. De remarcat un istoric al cercetărilor concis și precis. Dar o gravă scădere a studiului o constituie lipsa unui catalog al mormintelor discutate, cu totul necesar pentru verificarea observațiilor.

²Pentru limpezirea situației le recomand autorilor, din vasta literatură privind obiceiurile mortuare, câteva lucrări: A. Van Gennep, *Les rites de passage*, Paris 1909; U. Fischer, *Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet*, Berlin 1956; L. R. Binford, *An Archaeological Perspective*, New York-London 1972; A. J. Tainter, *World Archaeology*, 7.1, 1975, p. 1-15; M. Primas, *BerRGK*, 58.1, 1977, p. 1-160; G. Bergonzi, *Arheologia Materiali i problemi*, 5, 1981, p. 419-438; R. Chapman, I. Kinnes, K. Randsborg (eds.), *The Archaeology of Death*, Cambridge-London-New York-La Rochelle- Melbourne-Sydney 1981; V. A. Alekshin, *CurrAnth*, 24.2, 1983, p. 137-150; J. O'Shea, *Mortuary variability. An Archaeological Investigation*, Orlando-San Diego-San Francisco-New York-Montreal-Sydney-Tokyo-Sao Paulo 1984; F. Horst, H. Keiling (Hrsg.), *Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*, Berlin 1991; J.-P. Mohen, *Les rites de l'au delà*, Paris 1995; M. Pearson, *The archaeology of death and burial*, Gloucestershire 2001;

³Menționez aici doar câteva din contribuțiile mai vechi privind metodele statistico-combinatorii, cum ar fi D. Kendall, *Bulletin of Int. Statistical Institute (Ottawa)* 34, 1963, p. 657-680 cu comentarii și adăugiri la secvențele statistice mai vechi ale lui Flinders Petrie; K. Eggert, S. Kurz, H.-P. Wotzak, *PZ* 55.1, 1980, p. 110-145, care definesc metoda în termenii mai noi; K. Goldmann, *Die Seriation chronologischer Leitfunde der Bronzezeit Europas*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 1, Berlin 1979; B. Hroudá, *Typologische (Kombinationsstatistische) Methode*, în vol. *Methoden der Archäologie. Grundlagen und Methoden*, München 1978, p. 31-36 etc. Pentru o bibliografie mai completă vezi fișierul *Theory* al programului WINBASP v5.42.

eventualele stațiuni corespunzătoare pentru cele 80 de movile, ceea ce dovedește că autorilor nu le este deosebit de familiară nici noțiunea de localizare geografică. Calitatea cercetărilor arheologice, modul în care procedeele folosite sunt sau nu susceptibile să ofere cât mai multe informații pentru fiecare mormânt Sabatinovka, nu este discutat. Un asemenea demers de tip *Quellenkritik* ar fi fost deosebit de necesar știind că majoritatea mormintelor tumulare din spațiul ex-sovietic au fost scoase la lumină cu mijloace grele de tipul bulldozerelelor sau scaperelor, cei doi autori fiind deseori conducătorii unor asemenea desfășurări de forțe.

De mai multă vreme era limpede că “purtătorii” grupei Sabatinovka își depuneau defuncții în pământ⁴. Preponderența inhumăției ca rit funerar principal, element de structură și definitiv al standardului funerar Sabatinovka, nu poate fi pusă la îndoială chiar dacă pe ansamblul arealului său se mai întâlnesc morminte de incinerare⁵. În ce măsură incinerarea, cu apariții în mediul Sabatinovka mai degrabă de excepție poate fi socotită ritul funerar secundar și adiacent și, pe cale de consecință, întreaga grupă considerată ca birituală este greu de spus. Cred că mai curând ar putea fi vorba de prezențe străine în interiorul uneia sau alteia dintre comunitățile în discuție și, ca atare, uniformitatea ritului mortuar Sabatinovka ar rămâne neafectată. Pentru partea vestică a arealului Sabatinovka ne putem gândi la o “pătrundere” dinspre mediul biritual Noua sau chiar Trzciniac⁶, ca rezultat al contactelor reciproce. Un examen chorologic ar fi fost mai mult decât binevenit spre a putea vedea cât mai exact cu putință unde sunt plasate aceste morminte de incinerare pe ansamblul ariei Sabatinovka și, de aici, dacă poate fi susținută din această perspectivă aserțiunea Șarafutdinovei pentru mormintele de incinerare din partea răsăriteană a arealului.

Nu există informații disponibile pentru a aprecia exact raportul dintre așezările și zonele funerare Sabatinovka. În mare, se poate lua în considerație probabilitatea ca între cele două spații să fi existat cel puțin o relație imediată în sensul unor locații apropiate. Dacă zona funerară a fost sau nu marcată în teren nu mai avem cum ști. Un amendament la probabilitatea ca spațiul funerar să se situeze în vecinătatea imediată a stațiunilor este adus, firește, de obiceiul de a folosi movile funerare mai vechi pentru depunerea defuncțiilor, căci ar fi însemnat, dat fiind că movilele preexistau, că așezările erau plasate după aceste ridicături de pământ ceea ce nu poate fi acceptat. Dar cum observații exacte nu avem la dispoziție discuția rămâne fără obiect. Autorii citați nu au atacat problema.

Cel mai adesea înmormântările Sabatinovka au fost descoperite în tumuli mai vechi, numărul mormintelor nefiind niciodată prea mare. La Kislica, de pildă, s-au identificat șapte înmormântări Sabatinovka - K. 2/M. 1, 6; K. 4/M. 3a-b, 14a-b; K. 8/M. 2 -⁷. Un număr mare de complexe mortuare ale aceleiași grupe s-a mai descoperit la Kurči unde este vorba de 12 înmormântări- K. 1/M. 1, 4; K. 3/M. 3; K. 8/M. 1, 7; K. 9/M. 5; K. 20/M. 2, 8, 9; K. 21/M. 1; Kurči I K. 1/M. 5; K. 2/M. 3 -⁸, apoi alte 14 înmormântări în câmpul de tumuli de la Nagornoe - K. 10/M. 3; K. 13/M. 1; K. 14/M. 3, 4a-b; K. 15/M. 2,

⁴Șarafutdinova, *Stepnoe Podneprov'e v epohu pozdnej bronzy*, Kiev 1982, p. 65-75.

⁵*Ibidem*, p. 72-73, care le consideră ca pătrunse din medii Srubnaja sau Andronovo. Un mormânt de incinerare în mediul Sabatinovka este și cel cu inventar aparte de la Borisovka K. 3/M. 2, cf. V. A. Dergačev, *Die äneolitischen und bronzzeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF XX.9, Stuttgart 2002, p. 124.

⁶M. Florek, H. Taras, *Möglichkeiten der interpretation von bestattungsbrauchen und gesellschaftlichen Fragen in der Trzciniac-Kultur. Am Beispiel des Hügelgrabs in Dacharzów*, în vol. W. Blajer (red.), *Beiträge zur Deutung der bronzzeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa*, Kraków 1997, p. 65-89.

⁷Gudkova A. V., Toščev G. N., Čebotarenko G. F., *Kurgany u sel Kislica i Ozernoe Odesskoj oblasti*, în vol. Toščev G. N. (Ed.), *Drevnosti stepnogo Pričernomor'ja i Kryma*, Zaporoz'e, 1995, p. 94-103.

⁸Toščev G. N., *Kurgany epohi bronzy mežzer'ja Ialpuga i Kagula*, Zaporoz'e 1992, p. 18-40..

5, 9 și 12; K. 17/M. 1-2, 4; K. 18/M. 1-2, 4 -⁹. În alte localități, din spațiul discutat, numărul mormintelor Sabatinovka este mai mic. Cel puțin la prima vedere, zonele funerare par a fi de mică întindere, corespunzând destul de probabil unor comunități restrânse, dar este necesară o examinare chorologică pe întreg arealul Sabatinovka și din această perspectivă pentru a vedea în ce măsură este vorba de un obicei uniform răspândit sau este vorba de o caracteristică regională specifică periferiei apusene.

În ceea ce privește elementele structurilor funerare, amenajarea exterioară predilectă este fără îndoială movila funerară. Dar aceasta este în primul rând locația complexelor funerare, căci cel mai adesea este vorba de morminte secundare¹⁰. Dar cum există și câteva morminte Sabatinovka "principale/primare" în anume kurgane, este de luat în considerație propensiunea acelor comunități pentru amenajări de genul movilelor, fie că le foloseau pe unele vechi fie, neavând la îndemână astfel de situații, ridicau movile peste morminte. O situație aparte pare să fie la Taraclia, unde opt morminte Sabatinovka se găseau dincolo de perimetrul kurganului¹¹. Situația pare să fie de excepție și nu foarte clară, astfel că aprecierea conform căreia pe această bază am putea admite "*existența necropolelor mixte, formate din morminte tumulare și plane*"¹² este cu totul pripită.

La fel de pripită este și comparația cu cimitirele Noua de la Burlănești, Chirileni și Pererîta¹³, unde majoritatea mormintelor sunt plasate dincolo de perimetrele movilelor funerare pe care le-au suprapus. De altfel este binecunoscut că cea mai mare parte a cimitirelor Noua sunt plane, cele trei cazuri constituind eventual excepțiile care confirmă regula. O observație importantă făcută de cei doi autori este aceea conform căreia înmormântările Sabatinovka au fost plasate cu predilecție în sectorul sudic al movilelor¹⁴. În lipsa unor date precise privind relația topografică cu așezarea ca și asupra relațiilor dintre stațiune-zonă funerară-mediul imediat înconjurător, este cu totul dificil de a încerca o explicație privind semnificația obiceiului. Așezările Sabatinovka, sunt departe de a fi superficiale. În stațiunea de pe Donetsul de Nord de la Usovo Ozero s-a putut pune în evidență o structură complexă de habitat, în cadrul căreia, alături de locuințe de suprafață spațioase s-au mai descoperit complexe de cult și, foarte semnificativ, numeroase tipare vădind o activitate metalurgică susținută¹⁵. O situație cu totul asemănătoare se cunoaște și pentru așezarea de la Mosolovki¹⁶. Firesc ar fi fost ca unor astfel de așezări să le corespundă zone funerare întinse, cu înmormântări numeroase¹⁷, corespunzând pe de-o parte structurii

⁹*Ibidem*, p. 5-17.

¹⁰Expresia "*mormânt subtumular*", des folosită de autorii citați, este cu totul pretențioasă și lipsită de sens. Ce ne facem în cazul unor morminte vechi peste care, evident fără legătură cu ele, s-a ridicat apoi o movilă, cum este cazul înmormântărilor Baden de la Tiszavasvári suprapuse de un tumul cu morminte Jamnaja ? (cf. N. Kalicz, *Praehistorica*, 15, 1989, 121-132).

¹¹Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 120.

¹²*Ibidem*, loc.cit.

¹³E. Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten*, PAS 19, Kiel 2002, p. 53-57 pentru Burlănești, p. 57-60 pentru Chirileni și p. 61-70 pentru Pererîta.

¹⁴*Ibidem*, p. 118 și graficul de la fig. 2/1.

¹⁵S. S. Berezanskaja, *op.cit.*

¹⁶A. D. Prjahin, *Mosolovskij poselok epohi pozdnej bronzy*, Kniga pervaja, Voronej 1993, Kniga vtoraia, Voronej 1996.

¹⁷Cum este cazul pentru grupele/culturile Monteoru sau Noua, ca să dau doar două dintre cele mai binecunoscute exemple.

demografice interne a comunității respective, iar pe de altă parte duratei de existență corespunzătoare. Ori, nicăieri nu au fost semnalate până acum cimitire, ci doar grupuri de morminte, nu foarte mari, mai mult sau mai puțin răsfirate pe movile funerare mai vechi. Este posibil ca această realitate să reflecte fragmentarea unităților sociale/comunităților în subunități, fiecare dintre acestea având o zonă funerară distinctă ca locație. Lipsesc cercetări sistematice de amploare care să aibă ca preocupare studiul asociat al așezării și al zonelor funerare adiacente în același timp, astfel că mai trebuie așteptat pentru a căpăta confirmarea sau infirmarea acestei presupuneri.

Din perspectiva metodologică a lui Sava și Agulnikov amenajările interioare - *construcții funerare*, cum le numesc cei doi -, în fapt gropile sepulcrale, par foarte variate. După ce atrag atenția, cu totul corect, că din 662 de morminte analizate doar pentru abia cu puțin peste o treime - 222 cazuri respectiv 33.5% - s-a putut stabili forma acestora, cei doi autori enumeră formele de *construcții funerare*¹⁸: gropi ovale, gropi ovale cu cotlon, gropi ovale cu treaptă, gropi dreptunghiulare, gropi dreptunghiulare cu treaptă, ciste. Statistic, aceste forme sunt reprezentate prin incidențe cazuistice, fie substanțiale cum este cazul gropilor ovale - 134 cazuri, respectiv circa 20% - și a celor rectangulare - 77 cazuri, respectiv 11.6% -, fie cu totul ne semnificative cum e cazul pentru celelalte "forme"¹⁸, adică inexistente statistic, sau, cu alte cuvinte, apariții singulare care nu afectează unitatea ansamblului după zicala cunoscută: *Excepția confirmă regula!* Așa este și cazul mormântului primar K. 6/M. 2 de la Borisovka, care a avut groapa săpată de la nivelul antic de călcare, alături de groapă fiind observat pământul scos de la săpat, iar apoi în groapă a fost alcătuită, din lespezi de piatră, o cistă rectangulară acoperită cu o altă lespede și lemne. Deasupra a fost ridicată o movilă din pietre - *kuppelförmige, runde Steinlage* - cu un diametru de 6 m. Totul era acoperit de mantaua tumulului, după cum reiese din profilul publicat. Pe fundul cistei se găsea o rogojină, probabil din papură, iar deasupra ei un schelet de adult chircit pe stânga și orientat S-N. Inventarul era constituit dintr-un vas globular cu două torți trase din buză și supraînălțate, fără decor, așezat pe o mică lespede din piatră și o măciucă din lemn cu vârf din silex - *hölzener Schlaggegenstand* -¹⁹. În tumulii din Bugeac, și nu numai, se mai cunosc morminte în cistă, dar mai vechi. Poziția stratigrafică a mormântului K. 6/2 de la Borisovka, pledează pentru o datare mai târzie însă, iar vasul este tipic Sabatinovka cu o bună paralelă la Cârnațeni în mormântul, tot primar, K. 1/M. 3²⁰. Morminte în ciste din piatră în zonă se mai cunosc, e drept doar câteva, din mediul anterior Mnogovalikovaja²¹, de unde este foarte posibil să se fi preluat obiceiul. Dar nu poate fi lăsată la o parte nici posibilitatea ca această practică să aibă unele legături și cu mediile Kizil-Koba ale bronzului târziu din Crimeea, unde tradiția cistelor din lespezi de piatră are un trecut impresionant²².

Lăsând la o parte tipurile de gropi cu incidență statistică scăzută, reiese cu claritate că în cadrul standardului funerar Sabatinovka au existat preponderent două tipuri de gropi: ovale și rectangulare, prima categorie fiind mai bine reprezentată numeric. Autorii nu au făcut o examinare din punct de vedere chorologic spre a putea pune în evidență răspândirea uniformă sau nu a celor două tipuri de gropi. De asemena a fost lăsată de-o parte examinarea sincronă a celor două feluri de gropi.

Tot în cadrul amenajărilor interioare mai pot fi menționate prezența oculului, a rogojinilor din material vegetal sau a prafului de cretă²³, toate reprezentând, în cazul unor apartenențe sigure la grupa

¹⁸*Ibidem*, p. 120 și graficul de la fig. 2/3, extrem de grăitor!

¹⁹A. Häusler, *Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin 1976, p. 105, pl. 28/1. După Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 120 este vorba de K. 6/M. 1.

²⁰Levitskij, *op.cit.*, fig. 1/5.

²¹E. Savva, *Kultura mnogovalikovoj keramiki Dnestrovsko-Prutskogo meždurečja*, Kișinev 1992, p. 85, care le încorporează în al său tip VII.

²²V. A. Kolotuhin, SA 3, 1990, p. 93-112.

²³Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 131-133.

Sabatinovka, continuarea incidentală a unor tradiții mai vechi.

Mormântul de la Cârnațeni²⁴ merită și el o atenție aparte. Cu groapa săpată de la nivelul antic de călcare, pământul scos fiind deus de-o parte și de alta a gropii, mormântul este evident primar în tumul. Groapa a avut în plan o formă rectangulară, dar la fiecare din cele patru colțuri s-au observat câte o groapă mai mică, destul de probabil pentru niște pari, ceea ce sugerează existența unei structuri din lemn mai complexe. Mormântul a fost acoperit cu bârne din lemn, ale căror resturi au fost descoperite. Scheletul, chircit pe stânga și orientat E-W, cum reiese din planul publicat și nu SE-NW cum se afirmă în descriere, a aparținut, după dimensiuni unui adult, diagnoza antropologică lipsind. Întreaga structură a mormântului amintește bine pe cele specifice grupei Srubnaja²⁵, de unde, destul de posibil, vor fi fost preluate unele obiceiuri.

Atribuit grupei Sabatinovka sau Srubnaja este și M. 19 din tumulul II-1943 de la Ploiești-Triaj. Tumulul dela Ploiești-Triaj, deși aflat la bună distanță de aria Sabatinovka propriu zisă, a fost și mai este considerat de unii specialiști ca reprezentând dovada unei pătrunderi Sabatinovka în Câmpia română. Din aceste motive el trebuie examinat spre a vedea în ce măsură aserțiunile respective au sau nu temei.. Mormântul de la Ploiești-Triaj nu a fost discutat, pe bună dreptate după opinia mea, de cei doi autori.

Cu o groapă, probabil rectangulară, mormântul a avut o structură din lemn reprezentată prin scânduri care căpățeau pereții gropii, acoperită apoi cu un capac din bârne din lemn dispuse longitudinal. În interior s-au găsit osemintele răvășite a doi indivizi adulți. Inventarul este constituit din 10 dinți perforați de animal și un defensor de suină de asemeni perforat, care au făcut parte, după toate probabilitățile dintr-un colier, ca și un corn de cervid. Mormântul a fost suprapus de M. 6, cu un schelet în decubit dorsal cu genunchii căzuți pe dreapta și orientat ENE 70°²⁶. Atribuirea culturală s-a bazat pe structura din lemn, dar poziția stratigrafică a mormântului ne obligă la rezerve. Structuri asemănătoare se mai întâlnesc și în alte morminte Jamnaja, iar inventarul nu este în măsură să aducă precizări, atât pandantivele din dinți perforați de animal ca și defensorii de suine fiind folosiți multă vreme de-a lungul epocii bronzului. Din aceste motive nu consider că M. 19 de la Ploiești-Triaj aparține grupei Sabatinovka, mai ales că, așa cum am amintit deja, și poziția sa chorologică îl situează mult dincolo de arealul grupei în discuție.

Discutând cu privire la modalitățile de dispunere a cadavrelor în cadrul complexelor funerare Sabatinovka, cei doi autori se opresc cu oarece insistență, firească de altfel, asupra poziției și orientării. Conștienți de riscul unei ierarhizări excesive a informației²⁷, se mulțumesc cu stabilirea doar a trei poziții principale ale cadavrelor, dar, în flagrantă contradicție cu propria acribie, ajung tocmai în situația nedorită de a stabili iarăși categorii cu incidență cazuistică fără valoare statistică: scheletele chircite accentuat sunt

²⁴Levitskij, *op.cit.*, loc. cit.

²⁵N. K. Kačalova, *Pamjatniki srubnoj kul'tury volgo-ural'skoe mežlureč'e*, Arheologija Rossii v. 1-10, tom I, Saratov, 1993; Ju. P. Matveev, *Srubno-Abaševskie pogrebenija perexodnogo tipa Volgo-Donskogo mežlureč'a*, în vol. A. D. Prjahin (red.), *Evrazijskaja lesostep' v epohy metalla*, seria Arheologija vostočnoevropejskoj lesostepi, v. 13, Voronej 1999, p. 60-71.

²⁶E. Comșa, *Thraco-Dacica* 10.1-2, 1989, p. 182-185, fig. 4 și 5.

²⁷*Ibidem*, p. 121, și mai ales nota 5, deosebit de savuroasă și importantă pentru propria contradicție a autorilor: "În procesul de stabilire a principalelor tipuri de poziție a scheletelor s-a ținut cont de faptul că până la momentul cercetării arheologice mormântul și inclusiv poziția scheletului au suferit diferite schimbări, față de situația inițială, legate în primul rând de procesul descompunerii biologice, și totodată de alți factori - prăbușirea parțială a solului, activitatea rozătoarelor etc. De aceea în determinarea poziției scheletului în general, sau a brațelor, în particular, nu s-a ținut cont de devierile puțin însemnate (de exemplu diferența de câțiva centimetri în poziția brațelor sau zecimi de grade (sic) în unghiul de chircire sau de orientare a scheletelor, deoarece în caz contrar ar fi posibil de evidențiat în poziția scheletelor zeci de tipuri și sute de variante sau subvariante, ceea ce este tipologic incorect și inutil".

reprezentate prin 638 morminte (95.5%), cele chircite moderat prin doar 19 cazuri (2.7%), iar chircirea laxă, neaccentuată, printr-un singur caz (0.1%)! Cu o tenacitate demnă de o cauză mai bună, autorii fac aceeași numărătoare și pentru poziția brațelor, cu aceleași rezultate rizibile²⁸. În ceea ce privește depunerea pe o parte sau alta a cadavrelor, predomină scheletele chircite pe stânga (453 cazuri, 67.8%) față de cele chircite pe dreapta (172 cazuri, 25.7%). Este binecunoscut că, pentru marea majoritate a mormintelor din epoca bronzului descoperite mai de mult în spațiile exsovietice, lipsesc determinările antropologice și aceasta este situația și pentru înmormântările Sabatinovka. Din această cauză nu se poate stabili care a fost relația dintre pozițiile cadavrelor și grupele de sex/vârstă.

Orientarea cadavrelor, un alt element important al standardului funerar, a fost stabilită de cei doi autori doar pentru opt sectoare: N, NE, E, SE, S, SW, W, NW. Această opțiune a fost, în bună măsură, determinată și de măsurătorile superficiale făcute în cursul săpăturilor, orientările scheletelor fiind apreciate *grosso modo*. În mare, se poate observa, pe baza celor studiate de Sava și Agulnikov, că depunerea predilectă a scheletelor, aparent indiferent de poziție, se făcea cu craniile către E²⁹. Din nou, lipsa determinărilor antropologice, limitează drastic posibilitatea precizării regulilor de dispunere a defuncțiilor în funcție de grupele de sex/vârstă. În această situație - fără diferențieri bazate pe diagnoze antropologice - comparațiile cu regulile de orientare specifice grupelor Monteoru sau Noua sunt cu totul neavenite³⁰, căci în ambele cazuri s-au putut nuanța diferențele de poziție și orientare în relație cu grupele de sex/vârstă³¹.

O altă caracteristică a standardului funerar Sabatinovka o constituie frecvența scăzută a mobilierului din complexe mortuare. Pentru stocul de 662 morminte pe care l-au examinat, Sava și Agulnikov au constatat că doar 200 de morminte (circa 30%) au avut inventare funerare, în cele mai multe cazuri (169, adică 84.5%, din mormintele cu mobilier) fiind vorba de ceramică. Repertoriul olăriei din înmormântările Sabatinovka este redus la 4 forme principale: vasele cu două torți, așa zișii *kantharoi*, ceștile cu o toartă, vasele borcan și vasele scunde tronconice. Cele mai frecvente sunt vasele borcan cărora le urmează ceștile și vasele cu două torți, ultimele două evident legate funcțional de alimente lichide³². Nu există o evidență pentru pozițiile în care au fost găsite vasele, dar din cele publicate se poate deduce că au fost amplasate de obicei în apropierea craniului. Și iarăși nu se pot face diferențieri după grupele de sex/vârstă.

Piese de port sunt reprezentate prin pandantive din dinți perforați de animale și, în două cazuri - la Borisovka K. 6/M. 2 și Kočkovatoc K. 25/M. 3 - print câte un defensor perforat de suină. Asemenea piese de port, componente ale unor coliere, sunt frecvent întâlnite, după cum bine subliniază și cei doi

²⁸*Ibidem*, loc. cit. și graficul de la fig. 2/4.

²⁹*Ibidem*, loc.cit și diagrama de la fig. 3/2.

³⁰*Ibidem*, p. 121-122, autorii apreciind și că "sistemul de orientare a scheletelor în morminte de tip Noua, în comparație cu mormintele de tip Sabatinovka era foarte divers, ceea ce se poate explica prin prezența elementelor de tip Wietenberg și mai ales Monteoru", uitând pur și simplu că în cadrul standardului funerar Wietenberg ritul funerar predominant era incinerarea, inhumarea fiind ritul secundar și adiacent, așa cum se poate vedea din puținele cazuri de inhumare descoperite în aria Wietenberg, cf. N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA 19, Bonn 1994, p. 106-114; I. Paul, *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia 1995, p. 164-197, pentru cimitirul biritual Wietenberg de la Sibiu.

³¹Într-un cadru mai larg și încă inedit, m-am ocupat cu obiceiurile mortuare ale culturilor Monteoru și Noua, aici folosind numai câteva din încheierile la care am ajuns.

³²Din nou autorii citați au recurs la o tipologie excesivă, obținând "tipuri" cu incidente statistice derizorii cum ar fi tipurile VI și VII, reprezentate prin 2.3%, respectiv 1.7% de cazuri, cf. *Ibidem*, p. 124-127, fig. 5, 7-8 și graficul de la fig. 3/3.

autori, pe o arie largă în diferite medii ale epocii bronzului începând chiar de la Cultura Amforelor Sferice. Prezența unor piese de port din metal poate fi bănuită pe baza unor resturi descoperite în câteva morminte, dar proba arheologică clară lipsește. Armele sunt reprezentate prin cinci vârfuri de săgeți din silex- Nikolskoe K. 8/M. 19 și K. 13/M. 2; Purcari K. 5/M. 3-4 și Răscăieții Noi K. 1/M. 15 -.

O situație de excepție o reprezintă inventarul mormântului de incinerare K. 3/2 de la Borisovka, nu numai prin rit și structura funerară, dar mai cu seamă prin inventarul cu totul aparte. În groapa mormântului au fost descoperite o spadă scurtă/*Kurzschwert* de tip Krasnyi Majak, o placă circulară din bronz decorată - *скрепленный и украшенный бронзовыми заклепками* -, un vas din lut și altul din lemn, precum și oase de animale³³. Spada scurtă este foarte probabil o producție locală, tipare pentru piese asemănătoare fiind cunoscute în Basarabia în medii Noua sau Sabatinovka. Placa din bronz, decorată probabil în tehnica *au repoussé*, prezintă un motiv ce își poate găsi unele paralele într-un mormânt Srubnaja din Baškiriya de la Novye Jabalakly - K. 2/M. 3 -, în care s-au găsit, printre altele, un set de piese de port din care face parte și o podoabă complicată constituită din șaibe din bronz decorate *au repoussé* cu motive spiralice și cruciforme³⁴.

Instrumentele, reprezentate îndeobște prin străpungătoare din oase de animale, sunt ceva mai frecvente³⁵. În ceea ce privește prezența lor, ca instrumente propriu zise sau ca accesorii de port este greu să ne pronunțăm în lipsa unui stoc corespunzător și a diagnozelor antropologice, personal înclin însă pentru cea de a doua posibilitate.

Dintr-un anume punct de vedere surprinde puținătatea mormintelor Sabatinovka cu oase de animale în interior - 19 cazuri, respectiv 2.9%, citate de cei doi autori, dar fără a se preciza speciile³⁶ -, știut fiind că în mediile Srubnaja oasele de animale sunt frecvente³⁷ ca, de altfel și în cel Mnogovalikovaja. În toate cazurile resturile osteologice animale trebuiesc văzute ca atestând obiceiul de a depune hrană alături de defuncți, în cazul în care oasele sunt găsite în contextul unei înmormântări individuale, sau ca dovezi ale unor episoade ceremoniale, exterioare mormintelor, dar componente ale practicilor funerare.

Astragalele, cel mai probabil de la ovicaprine, prin funcționalitatea lor presupusă, nu pot fi incluse în categoria de inventar a "oaselor de animale". Ele sunt prezente în 9 morminte, fiind depuse alături de crani, ceea ce subliniază semnificația lor aparte.

Ansamblul inventarelor funerare Sabatinovka se arată ca sărăcăcios și monotone. O dife rențiere a categoriilor de piese de inventar în relație cu grupele de sex sau vârstă nu se poate face așa cum mai spus. Exprimarea în ceremonialul funerar a statutului social nu este reflectată în inventare, cu excepția mormântului de la Borisovka K. 3/2, la care spada scurtă și discul din metal decorat, ulterior interpretat ca parte de la un scut din lemn³⁸, constituie împreună elementele materiale ale exprimării prestigiului social al defunctului. Statutul social al defunctului de la Borisovka mai este subliniat și de discul din metal, piesă, după toate probabilitățile de import, prezența lui sugerând anumite privilegii în cadrul schimbului la distanță. În unele cazuri, cum destul de probabil este vorba la Cârnațeni sau pentru mormântul cu cistă din

³³Dergačev, *op.cit.*, p. 124, p. 203, nr. A 422, pl. 69/A 422. Întregul inventar al mormântului ca și o schiță a acestuia la idem, *Moldavija i sosednie territorii v epohu bronzy*, p. 180 și fig. 53/13-17.

³⁴V. S. Gorbunov, SA 1, 1977, p. 155-160 și fig. 4/3; 6/1-34; 7/1-7. O discuție pe tema decorului "micenian" din mediile Srubnaja și Abaševo la V. I. Besedin, în vol. Prjahin, *op.cit.*, p. 45-59.

³⁵Sava, Agulnikov, *op.cit.*, p. 131.

³⁶*Ibidem*, p. 131-132.

³⁷Vezi supra nota 36.

³⁸Dergačev, *Die äneolitischen und bronzezeitlichen Metallfunde...*, p. 124 unde se spune că spada scurtă a fost găsită "zusammen mit de Resten eines Holzschildes".

piatră de la Borisovka K. 6/2, structura complexă a întregii înmormântări, relevând un consum apreciabil de energie socială, reflectă din nou un statut social ridicat.

Dar asemenea complexe funerare sunt rare în grupa Sabatinovka. Mai mult, nu avem o imagine completă pentru grupurile de morminte Sabatinovka pentru a putea vedea prin studiu planimetric dispoziția în plan, cu alte cuvinte structura, întregii zone funerare. Din ceea ce știm, se pare că zonele funerare erau fragmentate corespunzător componentelor majore ale unității sociale - clanuri, familii ? -, uneori fiind posibil să fie decelate înmormântările liderilor respectivi și a celor apropiați lor după diferite criterii. O asemenea structură a spațiului funerar a corespuns destul de probabil unui habitat bazat pe o tehnologie de subsistență impusă de mediul de stepă, în cadrul căruia păstoritul turmelor de clan/familie ocupa un loc principal. Aș atrage atenția asupra faptului că movila/kurganul este o structură funerară colectivă cât se poate de distinctă, corespunzând unei subunități sociale. Prin consumul cu totul remarcabil de energie socială - exprimată prin munca depusă la ridicarea movilei, ca și pentru organizarea muncii pentru respectarea cutumelor -, o asemenea structură era destinată exprimării unui statut social colectiv, respectiv al subunității sociale căreia i-a aparținut și care a folosit-o uneori destul de mult timp, precum și pentru a sublinia introspectiv nevoia solidarității chiar către membrii unui asemenea segment social, regula *sine qua non* pentru supraviețuirea sa, a tuturor.

Competiția socială, de prestigiu, între indivizi este foarte rar reflectată în standardul funerar al grupei Sabatinovka ce poate fi considerat excesiv de sobru. În rarele cazuri când au putut fi surprinse arheologic asemenea expresii - vezi mormintele de la Borisovka sau Cârnațeni - trebuie admis că asistăm, peste veacuri și pe această cale, la un dialog tot intercomunitar, șeful/liderul de grup fiind reprezentantul întregii sale comunități. În același timp, structurile individuale - mormintele propriu zise - sunt incorporate celei colective - kurganul -, în acest fel fiind pusă în lumină structura de ierarhie socială internă din viața de zi cu zi. Prezența armelor în mormintele epocii bronzului nu este deosebit de frecventă. Element specific atributului social masculin, armele au avut o cu totul altă dinamică în cadrul sistemelor de expresie cultică, ele fiind deosebit de frecvente în depunerile singulare sau depozitele vremii. În acest fel s-ar putea explica, măcar parțial, sobrietatea unor înmormântări masculine pentru unele grupe ale epocii bronzului din zona Dunării de Jos. Și în cazul grupei Sabatinovka prezența armelor este sensibil mai mare în depozitele sau depunerile singulare de piese de metal ce-i corespund cronologic și chorologic³⁹ care, din acest punct de vedere, par să concureze cu succes înmormântările.

Am încercat în cele de mai sus să schițez doar principalele elemente ale standardului funerar al culturii Sabatinovka, așa cum poate fi el decelat din descoperirile situate în colțul sud-vestic al arealului său, desigur mult mai larg. Fără îndoială, un examen amănunțit din această perspectivă pe întreaga arie a culturii ar amenda multe dintre încheierile la care am ajuns acum.

³⁹*Ibidem*, p. 113-135; V. S. Bočkarov, A. M. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Gußformen im nördlichen Schwarzmeergebiet*, PBF XIX.1, München 1980.

About the funerary customs of the Sabatinovka culture

Annotation to the paper

E. Sava, S. Agulnikov, *Contribuții noi la definirea ritului funerar de tip Sabatinovka.*

Abstract

In this recent paper, two authors from Bessarabia tried to discuss about the Sabatinovka mortuary practice as it appears from several funerary discoveries belonging to the south-western corner – the Bugeac steppe - of a much more large area which includes the steppes from Ukraine in the neighbor of Black Sea shore and extends till the Lower Volga basin. They use a stock of 662 burials the majority of these being discovered in recent years in 80 barrows from 55 localities.

Unfortunately the authors have begun their paper with a sad confusion between funerary standard/customs and funerary rite which affects the whole work. Also they seem to have a narrow knowledge about the statistic procedures confusing these with the simple numbering. An other lack from the point of view of methodology is the excessive typology of the vessels which offers in this manner a lot of types and variants occurring in one or two cases, so without statistical and chorological significance. Also is missing a critical overview of the archaeological data and papers discussing the problem of mortuary practices of the culture. A difficulty in analyze is due to impossibility to make a difference between real Sabatinovka tombs and these belonging to Mnogovalikovaja for the burials without inventory. Very serious is the lack of anthropological diagnoses which inflict a limit to the whole analyze.

The first characteristic of the Sabatinovka mortuary standard can be defined by the custom to use old barrows for burials which appears as secondary, in only few cases being built new kurgans with real primary Sabatinovka graves. The predominant funerary rite is defined by the huge number of skeleton graves, the custom to burn the dead persons occurring scarcely over the whole area of the culture and seems to be of external origin. Usually in a barrow were just a few burials, corresponding to small communities, clans or families, using such funeral structures. However, at Kislica were discovered 7 Sabatinovka graves in three kurgans, at KurčI 12 graves in eight kurgans and at Nagornoe 14 graves in six kurgans but these cases are exceptions.

It's hard enough to examine the relation between the funerary space – designed by kurgans – and the settlements due to the missing proper archaeological data, but it is possible that the dwelling area to be not too far from the mortuary one.

Albeit Sava and Agulnikov tried to use several types of pit graves for the Sabatinovka burials - i.e. oval with or without step, oblong with or without step, catacomb – is easy to observe that there are only two principal types oval and oblong, for the rest statistical occurrence being drastic reduced. Only for 222 Sabatinovka tombs discussed here the pits were observed, the oval forms occurring in 134 cases (about 20%) and the oblong ones in 77 cases (11.6%). I think that is necessary to underline just now the improper habit to use in archaeological diggings heavy machines like bulldozers and scrapers, the two authors being often the commanders in chief of such super technical excavations! Due to these procedures a lot of archaeological data are destroyed, including the pit's form, as was already mentioned. The lack of anthropological diagnoses impede to say if a pit type or another is related or not to the sex/age groups. Also we have not at all relevant information about the real diffusion of these types of grave pit for the whole Sabatinovka area. A special case is offered by the grave 2 from kurgan 6 from Borisovka. The grave is a primary one, the pit being digged into the virgin soil. In the pit was built a cist made of limestone slabs and, after the interment of the body, all was covered by an assemblage of stones and finally by an earth barrow. As the tomb itself is characterized by a special inventory – including a wood mace with a flint point and a two handled vessel – we can consider the whole burial as belonging to a deceased persona with a high social status. An other special case is the grave from Cârnațeni, with a wood structure inside as could be deduced after the four pole-holes observed on the bottom of the grave pit and it's wood deck, the whole structure remembering Srubnaja like tradition.

Sometimes in Sabatinovka graves were discovered on the bottom of the pits red ochre, limestone

powder and rush mats as an expression of ancient traditions. From long time in the Romanian archaeological literature is mentioned a Sabatinovka grave discovered in a barrow near Ploiești-Triaj – i.e. Grave 19, tumulus II-1943 -. Inside the tomb was discovered a wood structure and under it two disturbed adult skeletons. As funeral inventory were founded 10 animal teeth and a boar tusk, all together belonging to a kind of necklace. The Grave 19 is superposed by another one. I think that the wood structure from the grave is not a sufficient argument to consider this grave as being a Sabatinovka one. The stratigraphical context and its chorological position far outside the Sabatinovka area converges to the conclusion that this grave belong to the pit-grave/Yamnaja burials from the same barrow.

A very important criterion for a prehistoric funerary standard is the disposal of the bodies, i.e. the position and orientation of the skeletons -. For the Sabatinovka interments here discussed, always with flexed skeletons, there are two basic positions: on the left side – 453 cases or 67.8% - and on the right side – 172 cases or 25.7% -. To find variants of flexed position, such as strong, medium or lax, as Sava and Agulnikov are trying is absolutely insignificant from the statistical point of view. As I already mentioned above, the lack of anthropological data impede in establishing a relation between the position of the skeletons and the sex/age groups. The orientations for the skeletons were registered in a *grosso modo* manner, only for eight cardinal points, so some nuances could not be any more distinguished. However, is easy to observe that is a strong tendency toward an eastern orientation as a characteristic for the Sabatinovka burials. The same lack of anthropological diagnoses impede again a further analyze and also a comparison with Monteoru or Noua interments, for most of which such determinations are available.

As concerns the mortuary inventory from the very beginning is clear that the most part of the burials in discussion - 422, i.e. circa 80% - haven't any objects inside. Out of the rest of 200 graves with grave goods for a number of 169, i.e. 84.5%, the inventory is represented by vessels. Again an excessive typology made by the authors has as result the disappearance of information. In fact for Sabatinovka graves there are four principal forms such as the two handled cups, of so-called *kantharos type*, the one handled cups, the jars and the small vessels in the shape of a truncated cone. The jars have the highest frequency followed by the cups with two or one handle. The garments are represented by some necklaces made of animal teeth and, in two cases, together with a boar tusk, the both types of garments being insignificantly from all points of view. The weaponry is represented by five graves each with a flint arrow head. Again is necessary to underline some exceptions such as another tomb from Borisovka – i.e. K. 3/Grave 2 – There were founded a short bronze sword of Krasnyj Majak type, a decorated bronze disc, a clay pot and another of wood. There is no doubt that the person buried was an important person, the sword and the disc, about which some say that is a part of a wooden shield, underlining his social prestige. It seems to me enough significant that for the decoration of the bronze disc, made in the so-called *au repoussé* technique, one can find good parallels in an other Srubnaja grave from Novye Jabalakly, in Baškiriya. Somehow surprisingly is the small number of burials with animal bones as proves for depositing “food” for dead persons. It is well known that for precedent groups such as Monogovalikovaja or Srubnaja, such discoveries are quite frequently and, in the same time is also well known, from settlements like Usovo Ozero or Mosolovki, that the hard core of the subsistence of Sabatinovka communities was represented by the cattle breeding.

Of course for the both tombs from Borisovka with weapons is quite clear that we are dealing with masculine burials but for the rest of Sabatinovka interments, as we are already accustomed to the lack of anthropological data, the relation between the sex/age groups and the funerary inventories could not be precised.

The whole assembly of the Sabatinovka funerary discoveries from its western periphery could be seen as characterized by inexpressive traits, with minor possible differences between sex/age groups. The earth mounds with some burials represented small social subunits, sometimes some of their chiefs having expensive burials - as structure or inventory -, as reflecting the competition between communities. But these conclusions are based only on a small stock of peripheral discoveries, much more precisions being expected after a larger study on the whole Sabatinovka area.